

XVIII ASR O'RTALARIDA MARKAZIY OSIYODAGI SIYOSIY DIPLOMATIK JARAYONLARGA UMUMIY TAVSIF.

Boltayev Oxun Obid o'g'li

Buxoro Davlat Universiteti Tarix va yuridik fakultet magistri

9690798@gmail.com

Telefon: +998 93 965 03 36

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8347453>

Annotatsiya. Mazkur maqolada Markaziy Osiyo mintaqasidagi davlatlar tarixida va ularning diplomatik munosabatlarida tub burilishlar yasagan XVIII asr o'rtalaridagi siyosiy jarayonlar haqida to'xtalib o'tilgan. Ushbu siyosiy jarayonlarda natijasi o'laroq Jung'or xonligining tugatilishi uning Xitoy Sin imperiyasi tarkibiga qo'shilib ketishi, ushbu siyosiy jarayonlarda Buxoro, Xiva kabi yirik musulmon davlatlarining pozitsiyasi ochib berishga harakat qilingan. O'zaro urushlar natijasida oyrotlar qirg'ini ba'zi manbalarda bu genotsid deb ham ataladi butun boshli xalq taqdirini o'zgartirib yuborgani haqida to'xtalib o'tamiz.

Kalit so'zlar: Jung'or xonligi, Sin imperiyasi, qalmiqlar, Tibet, Dalaylama, Markaziy Osiyo, Sangpo, Shinjo uyg'ur provinsiyasi, uyg'urlar.

A GENERAL DESCRIPTION OF THE POLITICAL AND DIPLOMATIC PROCESSES IN CENTRAL ASIA IN THE MIDDLE OF THE 18TH CENTURY.

Abstract. This article focuses on the political processes of the middle of the 18th century, which made fundamental changes in the history of the countries of the Central Asian region and their diplomatic relations. As a result of these political processes, the termination of the Jungor Khanate and its inclusion in the Chinese Sin Empire, the position of large Muslim states such as Bukhara and Khiva were tried to be revealed in these political processes. We will dwell on the fact that the massacre of Oirots as a result of mutual wars, which is also called genocide in some sources, changed the fate of the entire nation.

Key words: Jungor Khanate, Sin Empire, Kalmyks, Tibet, Dalai Lama, Central Asia, Sangpo, Xinjiang Uyghur province, Uyghurs.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПОЛИТИКО-ДИПЛОМАТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ В СРЕДНЕЙ АЗИИ В СЕРЕДИНЕ XVIII ВЕКА.

Аннотация. В данной статье основное внимание уделяется политическим процессам середины XVIII века, которые внесли коренные изменения в историю стран Центральноазиатского региона и их дипломатические отношения. В этих политических процессах, в результате распада Джунгорского ханства, его включения в состав Китайской империи Сина, в этих политических процессах пытались выявить позиции таких крупных мусульманских государств, как Бухара и Хива. Остановимся на том, что резня ойротов в результате взаимных войн, называемая в некоторых источниках также геноцидом, изменила судьбу всего народа.

Ключевые слова: Джунгорское ханство, Империя Сина, калмыки, Тибет, Далай-лама, Средняя Азия, Сангпо, Синьцзян-Уйгурская провинция, уйгуры.

Markaziy Osiyo - Osiyo materigining ichki qismidagi tabiiy mintaqa. Maydoni 6 mln. km². Shimoliy va g'arbiy chekkasi Mongoliya, XXR bilan Rossiya Federatsiyasi o'rtasidagi davlat chegarasigacha bo'lib, sharqi Katta Shinjon, janubiy va tomondan esa Tibet hududidagi Sangpo

(Brahmaputra) daryosi va Hind daryosining yuqori qismi bilan o'ralgan. Markaziy Osiyo dengiz sathidan ancha baland joylashgan. Sovetlar davrida bu hududga O'rta Osiyo va Qozog'iston atamasi qo'llanilgan. 1991 yilda mustaqillikka erishilgandan keyin, ham ushbu davlatlar, ham horijiy davlatlar Markaziy Osiyo atamasini qo'llana boshlashdi. 1992 yilda besh davlat rahbarlari rasmiy uchrashuvda Markaziy Osiyo atamasini qabul qilishdi. Hozirda, bu atama dunyo hamjamiyati tomonidan qabul qilingan. Ushbu hududlarda XVIII asr o'rtalariga kelib yirik davlatlar mavjud bo'lib ularning orasida murakkab siyosiy aloqalar mavjud edi.

XVIII asr boshlarida Jung'or xonligi Galdan-Boshoktu-xon Sin imperiyasi harbiy kuchlaridan mag'lubiyatga uchraganiga qaramay, hali ham O'rta Osiyodagi eng yirik va eng qudratli davlat bo'lib qoldi. Bu so'nggi mustaqil Mo'g'ul davlati edi. Jungriya va G'arbiy Mo'g'ulistondan tashqari, Galdan xonning vorislari Sharqiy Turkistonning katta qismini nazorat qildilar va hatto Qozog'iston, O'rta Osiyo va Janubiy Sibirning qo'shni hududlariga kirib borishga harakat qildilar, Kukunor va Tibetdagi siyosiy vaziyatga ta'sir ko'rsatishga harakat qildilar. Oyrat feodallari Sharqiy Turkiston va Jung'oriyada yashagan uyg'urlar, qirg'izlar va boshqa xalqlar ustidan hukmronlik o'rnatdilar. 1727 yil oxirida taxtga o'tirgan Tsevan-Rabdan, keyin esa uning o'g'li Galdan-Tseren o'zlarining iqtisodiy siyosatida sezilarli muvaffaqiyatlarga erishdilar. Sug'orish inshootlari tartibga keltirilib, qishloq xo'jaligi ekinlari uchun yangi yerlar o'zlashtirildi, konlar ochildi, qurol-yarog' va o'q-dorilar ishlab chiqarish ustaxonalari qurildi.

Tsevan-Rabdan davrida bir necha ming oila dehqonlari Sharqiy Turkistondan Jung'oriyaga qishloq xo'jaligini yuritish uchun ko'chirildi. Xon o'z ixtiyorida ancha kuchli majburlash apparatiga ega edi. 1722-1724 yillarda Tsevan-Rabdanga rus elchisi sifatida tashrif buyurgan kapitan I. Unkovskiyning ma'lumotlariga ko'ra, uning qo'shini 60 mingga yaqin kishidan iborat bo'lgan (harbiy yurishlarda u 100 mingga etgan).¹ Xon huzurida maslahat organi - zaysanlar kengashi, shuningdek sud (zargo) mavjud edi. "U, Jug'or egasi, 1744 yil may oyida Rossiya vitse-kansleri A.P. Bestujev-Ryumin Senatga yo'llagan eslatmasida Galdan-Tseren haqida to'xtalib o'tgan, u yetarlicha qo'shinga ega, bundan tashqari, u mutlaq qo'mondon va Uning barcha fuqarolari doim itoatda bo'ladilar va u nima qilishni xohlasa, ular buni hech qanday e'tirozsiz qiladilar. shunday qilib, hatto o'sha paytdagi xalqaro normalar nuqtai nazaridan ham, davlat mustaqilligi o'z mamlakatida oliy hokimiyatga ega bo'lgan va tashqi munosabatlarida mustaqil idora qilgan monarxning qo'lida edi."²

Jung'or xonlari suveren hukmdorlar bo'lib, ular bilan Sinlar ham, Rossiya ham hisoblashishi kerak edi. Jung'or xonligiga tutash yerlar Oyrat feodallarining harbiy yurishlari nishoni bo'lgan. Biroq Sin imperiyasining Xalxadagi mavqeining mustahkamlanishi va O'rta Osiyoning shimoli-g'arbiy qismida ekspansiyaning kengayishi bilan Jung'or xonligi uchun nafaqat o'z mulklari chegaralarini, balki Jung'oriya va G'arbiy Mo'g'ulistondagi asl Oyrat ko'chmanchi o'tovlarini ham himoya qilish masalalarini tobora keskinlashdi. Jung'or xonligiga bo'ysungan mulklar orasida, ayniqsa Sharqiy Turkiston katta ahamiyatga ega edi. Bu voqealar XVIII asr boshlarida mamlakatning Jung'or xonligi hukmronligi ostiga o'tishiga olib keldi. Sharqiy Turkistonning uyg'ur aholisi xonga har oy 400 ming tanga soliq to'lay boshladilar.³

¹ осољство к эюнгарскому хун-тайджи Цеван Рабтану, капитана от артиллерии Ивана и журнал его за 1722-1724 годы - 31 Императорского географического общества». Т. 10. Вып. 2. СПб, 1937 с. 194

² Левин Д. В. История международного права. М., 1962 с 43

³ Валиханов Ч. Ч. О состоянии Алтышвара или шести восточных городов с 302

Biroq Sharqiy Turkiston vohasi shaharlarining Oyrat feodallari tomonidan bosib olinishi, ayrim tadqiqotchilar ta'kidlaganidek, ularning Jung'or xonligi tarkibiga hudud sifatida qo'shilishi degani emas edi. Bu hududlar faqat Oyrot davlatiga sun'iy ravishda bog'langan mustamlakalar edi.⁴ Sharqiy Turkistonda hokimiyatni qo'lga olgan "Belogorsk" xo'jalari jung'or xonlari nomidan ish yuritib, ularda mamlakatda barqaror siyosiy vaziyatni ta'minlovchi kuchni ko'rdilar. Boshqa tomondan, Sharqiy Turkiston Jung'or xonligi iqtisodiyotida muhim o'rin tuta boshladi, oyratlar uchun qishloq xo'jaligi mahsulotlarining asosiy yetkazib beruvchisiga aylandi.

Sharqiy Turkistonda eski ma'muriy tuzum o'zgaragan. "Shahar hukmdorlari hokimlari" instituti hanuzgacha saqlanib qolgan, oyratlar kelishidan oldin mavjud bo'lgan sud ishlarini yuritish tizimi amalda edi. Shu bilan birga Jung'or hukmdorlari o'z qo'shnilari ustidan qattiq nazorat va homiylik o'rnatib, ularni muntazam ravishda saroyga chaqirib turishgan. I. Unkovskiyning xabar berishicha, Sharqiy Turkiston beklari Xuntayjilarga soliq to'lamaslikka harakat qilgandan so'ng, "u ularni urush bilan qo'qitib, Erkaxon ismli xoni, shuningdek, ko'plab beklar va o'sha shaharlarning eng yaxshilarini o'z homiyligiga oldi".⁵

Uyg'ur zodagonlari vakillarini Jung'oriyaga majburan ko'chirish amaliyoti, odatda, ularni Sharqiy Turkistondagi har qanday ta'sirdan mahrum etishga qaratilgan edi. Galdan xonning manjur-xitoy qo'shinlari tomonidan mag'lubiyatga uchrangani Sin hukumatinin Xamida mavqeini mustahkamladi. Mo'g'ullar o'rtasida lamaizmning ta'siri kuchayib borayotganini hisobga olib, Xuntayji Tsevan-Rabdan Tibet ishlariga aralashishga qaror qiladi va 1716 yilda o'zining amakivachchasi Tayji Tseren-Dondoba boshchiligida u yerga 6000 kishilik qo'shin yuboradi. Tsevan Rabdan Labsan xon qo'shinlari bilan to'qnashuvda g'alaba qozonib, Lxasani egallab olishdi va 1718-1719 yillarda. Shiga-tsega yetib borishgan.⁶

Bu g'alaba Jung'or xonligini O'rta Osiyoning janubida ancha mustahkamladi. Jung'or feodallari qozoq xonliklari va O'rta Osiyo davlatlariga hujumlar uyushtirdilar. Ular uchun ayniqsa, feodal va qabilaviy nizolar tufayli parchalanib ketgan Qozog'istonda qulay vaziyat yuzaga keldi. Oyratlarning qozoq ko'chmanchi lagerlari ichida paydo bo'lishi doimo ularning Xitoy bilan munosabatlariga bog'liq bo'lgan. Shunday qilib, Galdan-Boshqotxonning Singga qarshi kurashdagi muvaffaqiyatsizliklari uning e'tiborini Qozog'iston va O'rta Osiyodan chalg'itib yubordi va qozoqlarning o'zlari Oyrot yaylovlariga bostirib kirishdi. Biroq, Tsevan-Rabdan va Galdan-Tseren davrida jung'or xonligi kuchayib borishi bilan jung'orlar yana shimoliy va shimoliy-g'arbiy yo'nalishda oldinga siljishdi, bu esa, shubhasiz, xonliklarning siyosiy va iqtisodiy zaifligi bilan bog'liq edi. Qozoqlar iqtisodiyoti asosan qoloq bo'lib qolaverdi va aholining barcha ehtiyojlarini qondira olmadi.

Oyratlar istilosiga uchragan Sirdaryo bo'yidagi shahar tipidagi aholi punktlari savdo va hunarmandchilik markazlari sifatidagi avvalgi ahamiyatini yo'qotdi. O'rta Juzda Abulmambetxonning o'g'li Sulton Abulfeyz, shuningdek, Ablay, Zulbars, Soltomamet, Urus, biy Kazbek va boshqa sultonlar ko'proq ajralib turgan. qozoq mulkdorlari orasida. Qozoq

⁴ Кузнецов В.С. К вопросу о владычестве Джунгарского ханства над Восточным Туркестаном. Материалы по истории и филология Центральной Азии. Вып. 5. Улан-Удэ, 1970, с 23

⁵ Потания Г. Н. Материалы для история Сибири- Чтения в Инистории и древностей российских при Московском университете. Ки 4 м 1806 с 186

⁶ История Кукунора, называемая «Прекрасные ноты из песни Брахмы», сочинение Сумба-Хамбо. М., 1972 с 35-36

ko'chmanchi lagerlari, Rossiya Senati 1734-yil may oyida o'z farmonlaridan birida "qirg'iz-qaysak (qozoq. B.G.) xonlari o'z fuqarolari ustidan hech qanday hokimiyatga ega emas", deb ta'kidlagan edi.⁷

Rus manbalarida XVIII-asrning birinchi yarmidagi Qozog'istondagi siyosiy vaziyat haqida muhim materiallar mavjud bo'lib, unda O'rta Juzning baquvvat sultoni Ablay siymosiga katta e'tibor qaratilgan. To'g'ri, bu erda uning hokimiyatga chanqoq da'volari har doim ham real imkoniyatlarga mos kelmasligi qayd etilgan. Masalan, qozoq ustasi Razmamet-Darxon Sibir hukumati vakillari bilan suhbatlaridan birida ta'kidlaganidek, butun O'rta Juzda Ablay "ayniqsa ... egasini va O'rdani (O'rta Juz. - B. G.) chaqiradi.), o'zining Otag'ay urug'idan tashqari, mutlaqo hech qanday kuchga ega emas va boshqa urug'larga hech qanday ta'sir ko'rsata olmaydi".⁸ 1930-yillarning oxiridan boshlab jung'or feodallari Qozog'istonga yana o'zlarining halokatli bosqinlarini boshladilar. 1739 yil kuzida O'rta Juzda bo'lgan praporshk Etygerovning xabar berishicha, o'sha paytda Irtish mintaqasida va Ishimda 15 ming kishilik Oyrat otryadi paydo bo'lgan, shundan so'ng Abumambetxon va Sulton Barakning "bo'limi" qozoqlari paydo bo'lgan. , "chorvasini va yukini tashlab kechayu kunduz shoshqaloqlik bilan Yanklarga qochib ketishdi va endi ular Sirdaryoga ko'chmanchilar qarorgohini olib, Or daryosi bo'yida qishlashga majbur bo'ldilar" 5. Abumambetxon va unga yaqin odamlar Orenburgda himoya topdi.⁹

Jung'or feodallariga qarshi keskin kurashi va bosqinchilarga qarshi kurashda ajoyib tashkilotchilik qobiliyati va shaxsiy jasorat Sulton Ablayni siyosiy yetakchilikka olib chiqqan. 1741-yil 27-aprelda qozoq asirligidan qochgan boshqird Tlevbak Chilbashev Chabarko'l qal'asida bo'lganida rus hukumatiga Oyratlarning Galdan-Tserenning "egalik"iga "Ishim daryosi bo'ylari o'tganliklari haqida xabar beradi, ularning ko'pchiligi. va ularning (qozoqlar. - B. G.) barcha turar joylari buziladi. Jung'oriya elchisi Donryungning so'zlariga ko'ra, o'sha yilning avgust oyida Samarada O'rta Juz qozoqlariga qarshi Xuntay ji Lama-Dorjining o'g'li boshchiligidagi 30 ming kishilik qo'shin harakatga keltirilgan, u "qirg'izlarni mag'lub etdi" va "ko'plab asirlar oldi. Jung'orlar Orenburgga yetib bormasdan ortga qaytishdi.

1742-yil bahorida Galdan-Tseren harbiy qo'shinlari yana qozoqlarga qarshi, keyin esa O'rta Osiyoga harakat qildilar. Ular Toshkent ustidan o'z nazoratini o'rnatib, Kichik Juzga yo'l oldilar. Jung'or feodallarining bu bosqini, barcha oldingilar singari, qozoqlar uchun ham og'ir oqibatlariga olib keldi: ular odamlardan katta talafot ko'rdilar, ko'plab chorva mollari o'g'irlandi. Rossiya tarixchilarining guvohlik berishicha, talablar asta-sekin o'sib bordi Qirg'izlar siyosiy tashkilotining asosini qabila bo'linishlari (bugu, sayoq, saribog'ish va boshqalar) tashkil etgan.

Bu yerda yirik chorvadorlar, ya'ni biylar paydo bo'lib, aslida yaylovlarni boshqarib, bir qator hollarda mustaqil hukmdorga aylangan. XVIII-asrning birinchi yarmida Oyratlar tomonidan Yetisuvdagi shimoliy ko'chmanchilar ovullaridan quvib chiqarilgan qirg'izlarning bir qismi Farg'ona vodiysining sharqiy va shimoli-sharqiy viloyatlariga ketishga majbur bo'lgan¹⁰, bir vaqtning o'zida bosqinchilikka qarshi kurashni to'xtatmasdan va Tyan-Shandagi qarindoshlari bilan aloqalarini uzmasdan. O'rta Osiyoda eng yirik feodal davlatlar Xiva va Buxoro xonliklari

⁷ Полное собрание законов Российской выперии с 1640 года. Т. 1-38 1830 ж-9 с-311

⁸ Казахско-русские отношения в XVI—XVIII веках (сборник документов и ма териалов). А.-А., 1961 с-646-647

⁹ Басин В. Я. Россия и казахские ханства в XVI-XVIII вв. А.-А., 1971 с 163-164

¹⁰ Иванов П. П. Очерк истории Средней Азии. М., 1958. С 90

bo'lib, ular bir qancha mayda o'zbek va tojik mulklarini nazorat qilgan. Toshkent 1734 yildan mustaqil mulk edi. Bu mulkiy davlatlarda ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlanish darajasi odatda qozoqlar va qirg'izlarnikidan yuqori bo'lgan.

Feodal tarqoqlikning kuchayishi jarayonini o'zbeklar va tojiklar istiqomat qilgan Buxoro xonligi hayotida yaqqol ko'rish mumkin. XVII asr oxiridan boshlab Buxoro xonligida ashtarxoniyalar sulolasi hukmronlik qilgan. XVIII asrning birinchi yarmida uning kuchi zaiflasha boshlagan. Alohida viloyatlar va qabila yerlari o'z zodagonlari tomonidan nazorat qilinib, mustaqil mulklarga aylana boshlagan.¹¹ Shunday qilib ajratilgan, masalan, Farg'ona. Farg'ona beklari beklarning bir qancha mustaqil mulklarini: Xo'jand, Andijon, Marg'alon va Qo'qonni tuzdilar. Taxminan 1710-yillarda Min qabilasidan bo'lgan o'zbek hukmdorlaridan biri Shohruh otaliq markazi Qo'qonda bo'lgan Farg'onada yangi sulolaga asos soldi. Shohruh vafotidan so'ng uning o'rniga o'g'li Abdurahimbiy o'tirdi va uning qo'l ostida Farg'onadagi mayda feodal mulklarini yagona davlatga birlashtirish boshlandi. Qo'qon boshqaruvini o'ziga qo'yib, Rahimbiy Xo'jantni ukasi Abdulkarimga, Marg'iloni boshqa birodar Shodibiyya topshirdi. Abdurahimbiy vafotidan keyin Abd al-Karim barcha beklarni yagona mulk Qo'qonga birlashtirgan.¹²

Ilgari Buxoroga tobe bo'lgan va asosan o'zbeklar istiqomat qilgan Farg'onaning iqtisodiy va siyosiy hayotida tojiklar va qirg'izlar yetakchi rol o'ynay boshlaydi. Qabilalar parchalanishiga qaramay, yirik qirg'iz qabila birlashmalarining rahbarlari ham Qo'qonda alohida feodal guruhlarining hokimiyat uchun kurashida sezilarli kuchga aylanagan. O'rta Osiyoning chekkasida muhim strategik mavqeni Oloydan naribroqda joylashgan Badaxshon, Shug'non, Bolor va boshqa mayda feodal mulklari egallagan. Pomir va Pomir bekliliklarida ham o'zbeklar, tojiklar va qirg'izlar yashagan. Ulardan eng yiriki Badaxshon (poytaxti Fayzobod) edi. O'rta Osiyoning boshqa davlatlari va mulklari singari u ham XVIII-asr o'rtalarida o'zaro to'qnashuvlar tufayli parchalanib ketgan. Sultonshohning hokimiyatga kelishi bilan uning qo'l ostida Badaxshon feodallarining o'zlari Chatral, Karategiya va boshqa qo'shni mulklarga qarshi yurishlar boshladilar.¹³

REFERENCES

1. Абаева Т. Г. Очерки истории Бадахшана. Таш., 1964
2. Плоских В. М. Киргизы и Кокандское ханство. Фрунзе, 1977.
3. Иванов П. П. Очерк истории Средней Азии. М., 1958
4. Басин В. Я. Россия и казахские ханства в XVI-XVIII вв. А.-А., 1971
5. Потания Г. Н. Материалы для история Сибири- Чтения в Инистории и древностей российских при Московском университете. Ки 4 м 1806
6. Кузнецов В.С. К вопросу о владычестве Джунгарского ханства над Восточным Туркестаном. Материалы по истории и филология Центральной Дзин. Вып. 5. Улан-Удэ, 1970
7. Левин Д. В. История международного права. М., 1962
8. осольство к эюнгарскому хун-тайджи Цеван Рабтану, капитана от артил лерия Ивана и журнал его за 1722-1724 годы - 31 Имп. Русского географического общества». Т. 10. Вып. 2. СПб, 1937

¹¹ История таджикского народа. Т. 2. Кн. 2. М., 1964. 188. История Тувы. Т. 1. М., 1964. С 41

¹² Плоских В. М. Киргизы и Кокандское ханство. Фрунзе, 1977.с 70-71

¹³ Абаева Т. Г. Очерки истории Бадахшана. Таш., 1964 с 110